Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian -Conf-Sajade,22

مامۆستا (سجّادی) و ڕێبازی لە مێژوونووسیی ئەدەبییدا

عوسمان دەشتی

بەشی کوردی // فاکەڵتی پەروەردە // زانکۆی کۆیە

جەلال ئەنوەر سەعید

بەشی کوردی // کۆلێژی پەروەردەی مەخموور // زانکۆی سەڵاحەدین

Article Info

Received: May, 2022
Accepted : June, 2022
Published :October, 2022

Keywords

ئەدەبیاتناسیی، مێژوونووسیی ئەدەبی، مێژووی ئەدەبی کوردی، مامۆستا سجادی، میتۆدی زانستی نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی

Corresponding Author

osman.hamad@koyauniversity.org
jalal.saeed@su.edu.krd

پوختە

مێژوونووسیی ئەدەبیات بە شێوەیەکی گشتی پێویستی پۆلێنکردن و قۆناغبەندی گونجاو هەیە، کەوا ڕەنگدانەوەی سەردەم و قۆناغەکانی سەرهەڵدان و گۆڕان و پەرەسەندن و پێشکەوتنی ئەدەبیاتی نەتەوەیی هەر گەل و نەتەوەیەك بێت. میللەتانی دەوروبەر و دنیا هەر یەکە و ڕێبازێکی تایبەتی لە نووسینەوە و تۆمارکردنی ئەدەبی نەتەوەیی خۆی گرتووەتەبەر کە ڕەنگدانەوەی سروشتی پەیدابوون و پەرەسەندنی ئەدەبیاتی نەتەوەیی تایبەتی خۆیانە. بە نموونە مێژوونووسانی ئەدەبی عەرەبی مێژووی ئەدەبی عەرەبییان بە جۆرێك قۆناغبەندی کردووە کەوا ڕێك لەگەڵ قۆناغەکانی مێژووی سیاسی – کۆمەڵایەتی دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامیدا بگونجێت. هەرچی مێژوونووسانی ئەدەبی فارسییە ئەوا ڕێبازێکی تایبەت بە خۆیان گرتووەتەبەر کە ئەویش مێژوونووسیی ئەدەبیاتی فارسیە بە گوێرەی دەورە و قوتابخانە شێوازییەکان (ادوار سبکی). لەم لاشەوە مێژوونووسانی ئەدەبیاتی ئەوروپا، مێژووی ئەدەبیاتی گەلانی ئەوروپایان بە پێی قوتابخانە و ڕێبازە ئەدەبییەکان تۆمارکردووە. سەبارەت بە مێژوونووسیی ئەدەبی کوردی، لە سەد ساڵی ڕابردوودا کۆمەڵێك هەوڵی تاکەکەسی لەم بوارەدا بەدیدەکرێت کە (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی (مامۆستا سجادی) شوێنێکی دیار و درەوشاوەی هەیە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو هەوڵە گرینگ و تاکەکەسییانەشدا، تاوەکو ئێستا مێژوونووسانی ئەدەبی ئێمە ئەو ڕێباز و پۆلینکاری و قۆناغبەندییە گونجاو و زانستی و ڕاست و دروستەیان پێڕەو نەکردووە، کەوا لەگەڵ سروشتی سەرهەڵدان و پێشکەوتن و پێگەیشتنی ئەدەبی نەتەوەییمان بێتەوە. ئەم باسە هەوڵێکە بۆ لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی ئەو هەوڵانەی لەم بوارەدا دراون، هەروەها تیشك خستنەر سەر میتۆدێکی گونجاو و ڕاست بۆ تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبی کوردیمان.

پێشەکی:

ئەدەبیاتناسی (زانستی ئەدەب) لە سێ لقی سەرەکی پێکهاتووە؛ تیۆری ئەدەبی، رەخنەی ئەدەبی، مێژووی ئەدەبی.

لقی یەکەم (تیۆری ئەدەبی)، باس لە چییەتی و بنەماکانی ئەدەب دەکات، لە مەسەلەکانی تایبەت بە کرۆك و سروشت و سەرهەڵدانی ئەدەب و دەکۆڵێتەوە.

لقی دووەم، واتە (رەخنەی ئەدەبی)، بریتییە لە کۆمەڵێك تیۆر و میتۆدی رەخنەیی سەبارەت بە شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی بەرهەمەکانی ئەدەب و دواتر بڕیاردان لەسەریان.

ئەم دوو لقە زانستەی ئەدەبیات، دوو لقی زانستی ستاندارد و جیهانین. لە هەموو شوێنێك و لای هەموو میللەتاندا بە هەمان چەمك و پێوەر و چوارچێوە پێڕەودەکرێن، تەنها کەرەستە و بابەتی لێکۆڵینەوەکان دەگۆڕێن.

هەرچی پەیوەندی بە لقی سێیەمی ئەدەبیاتناسییەوە هەیە، کە بریتییە لە (مێژووی ئەدەبی)، ئەمەیان لایەنێکی تایبەتییە لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبییدا و لای هەر گەل و نەتەوەیەك سروشت و ڕێباز و سیمایەکی تایبەتی هەیە. واتە هەر گەل و نەتەوەیەك مێژوویەکی ئەدەبیی تایبەت بە خۆی هەیە، کە بریتییە لە مێژووی ئەدەبی نەتەوەیی ئەو گەل و میللەتە.

بەم پێیە، مێژووی ئەدەبی کوردیش لە هی میللەتانی دیکە جیادەبێتەوە و ڕێباز و ڕێچکەیەکی تایبەت و سەربەخۆ وەردەگرێت کە بریتییە لە ڕەنگدانەوەی ڕەوت و ڕێڕەوی مێژووی سەرهەڵدان و گەشەسەندن و بەرەوپێشچوونی ئەدەبیاتی کوردی.

لەم ڕوانگەیەوە دەخوازین بپەرژێینە سەر تیۆر و میتۆدەکانی مێژوونووسیی ئەدەبی بە شێوەیەکی گشتی و مێژوونووسیی ئەدەبی کوردی بە شێوەیەکی تایبەتی، لەوێشەوە ڕێبازی مێژوونووسی مامۆستا (سجّادی) لە کتێبە ناودارەکەیدا (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی هەڵدەسەنگێنین، لە دوایشدا، بە مەبەستی تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبی کوردیمان بە شێوەیەکی ڕێك و ڕەوان و گونجاو، پێشنیازی ڕێبازێکی ڕاست و دروست و زانستی دەکەین .

توێژینەوەکەمان لە سێ تەوەری سەرەکیی پێکدێت، هەر تەوەرێکیش چەند بڕگە و بابەتێك لەخۆدەگرێت. بەم شێوەیەی خوارەوە:

لە تەوەری یەکەمدا: تیۆر و میتۆدەکانی مێژوونووسیی ئەدەبی بە شێوەیەکی گشتی خراونەتە بەرباس.

لە تەوەری دووەمیشدا، باس لە مێژوونووسیی ئەدەبی کوردی بە شێوەیەکی تایبەتی کراوە و کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی مامۆستا (سجّادی) بە نموونە وەرگیراوە .

هەرچی تەوەری سێیەم و کۆتاییشە، ئەوا پێشنیازکردنی میتۆدی زانستی و گونجاو بۆ نووسینەوە و تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبی کوردی خراوەتەڕوو.

لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەو ئەنجامانە تۆمارکراون کە توێژینەوەکە پێیگەیشتووە. ئینجا لیستی سەرچاوەکان و دواتریش پوختەیەکی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی خراونەتەڕوو.

تەوەری یەکەم

تیۆر و میتۆدەکانی مێژوونووسیی ئەدەبی بە شێوەیەکی گشتی

١. **مێژوونووسیی ئەدەبی بە گوێرەی قۆناغە ئەدەبییەکان:** بریتییە لە ڕێبازێکی گێڕانەوەیی – وەسفیی بۆ مێژووی ئەدەب و قۆناغەکانی، بە گوێرەی سەردەم قۆناغەکانی مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەر گەل و کۆمەڵگایەك. ئەمە دوو شێوەی وەرگرتووە:

أ. **بە پێی قۆناغەکانی مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەر گەل و نەتەوەیەك:** بە نموونەی مێژووی ئەدەبی عەرەبی کە بە پێی قۆناغەکانی مێژووی سیاسی – کۆمەڵایەتی دەوڵەتی عەرەبی و ئیسلامی نووسراوەتەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

- سەردەمی جاهیلی.
- سەردەمی ئیسلام.
- سەردەمی ئومەوی.
- سەردەمی عەبباسی.
- سەردەمی دەوڵەتۆکە و میرایەتییەکان.
- - سەردەمی نوێ.   (الفاخوري، ١٩٥٣)

ب. **مێژوونووسیی ئەدەبی لە شێوەی ساڵنامە (کرۆنۆلۆجی):** ئەمە تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبە لە کۆنەوە بۆ نوێ و بۆ ئێستا بە گوێرەی ساڵنامە و ڕۆژژمێرەکان وەك ئەوەی لای مێژوونووسانی ئەدەبی کوردی پێڕەوی لێ کراوە، (بەرگەکانی کتێبی مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، بە نموونە) (خەزنەدار، ٢٠٠١ – ٢٠٠٦).

٢. **مێژوونووسیی ئەدەبی بە گوێرەی ڕێباز و قوتابخانە ئەدەبییەکان:** ئەم شێوەیە لە تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبیات لەگەڵ ڕێباز و قوتابخانەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، لە کۆنەوە بۆ ئێستا، یەك دەگرێتەوە. واتە شیکردنەوەی گەشەسەندن و پەرەسەندنی قۆناغەکانی مێژوویی ئەدەبیاتە پێ بە پێ لەگەڵ گەشەکردن و داکەوتنی ڕێباز و قوتابخانە ڕەخنەییەکان لە وێنەی (کلاسیزم، ڕۆمانسیزم، ڕیالیزم، سیمبۆلیزم... تاد).

ئەم میتۆدە لە مێژوونووسی ئەدەبیات زیاتر لە لای گەلانی ئەورووپاوە پێڕەوی لێ کراوە، کە هەڵقوڵاوی سروشتی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی ئەدەبیاتی ئەو گەلانەیە کە لە یەك ڕەچەڵەکەوە هاتوون و گەشەسەندن و گۆڕان و پێشکەوتنی ئەدەبیاتیشیان تا ڕادەیەکی زۆر چون یەك و هاوشان بووە (التكريتي، ١٩٩٠، ٧).

٣. **مێژوونووسیی ئەدەبی بە گوێرەی هونەرەکانی ئەدەب و ژانرە ئەدەبییەکان:** ئەم ڕێبازە لە مێژوونووسیی ئەدەبییدا دوو ڕێگەی گرتووەتەبەر:

١. **بەپێی هونەرەکانی ئەدەب (مێژووی شیعر – مێژووی پەخشان):** ئەم ڕێچکەیە هەردوو و پەرەسەندنی هەر لقێکیان دەکات. لەناو مێژوونووسانی ئەدەبی عەرەبییدا، ئەم ڕێبازە بەدیدەکرێت، لە زنجیرەی (د. شوقي ضيف) لە هەردوو کتێبە ناودارەکەیدا (الفن المسرحي في الشعر العربي) و (الفن و مذاهبه في الشعر العربي).

٢. **بەپێی ژانرە ئەدەبییەکان:** ئەم ڕێچکەیە پەیوەستە بە بنیاتی بەرهەم و جۆرە ئەدەبییەکان بە گوێرەی دەرکەوتن و گۆڕان گەشەکردنیان بە شێوەیەکی. لێرەدا مێژووی ئەدەبی دەبێت بە مێژووی کۆی جۆرە ئەدەبییەکان و دەرکەوتنیان لە کۆنەوە بۆ تازە، لە نموونەی (لیریك، داستان، تراژیدیا، ڕۆمان... تاد)، هەروەها باس لە کوێربوونەوە و لەدایکبوونی ژانری تازەش دەکات، وەك چۆن ڕۆمان بە میراتگری هەقایەتی فۆلکلۆری و شیعری داستانییدا گرێدەدرێتەوە. لەم

بوارەدا دەستەیەك لە پسپۆڕانی سۆڤییەتی کۆن لە کتێبی (تیۆری ئەدەب)دا، مێژووی ئەدەبیاتی جیهانیان بەم شێوەیە تۆمارکردووە (عدد من الباحثين السوفييت، ١٩٨٠).

٤. **مێژوونووسی ئەدەبی وەك بەشێك لە سیستەمی کۆمەڵایەتی:** ئەمیان وەکو میتۆدی هاوچەرخی مێژوونووسی ئەدەبی دەناسرێت و بانگەشەی بۆ دەکرێت، تیایدا ئەدەب وەك بەشێك لە (سیستەمی هونەری) پێناسە دەکات و ئەویش لەپاڵ سیستەمگەلێکی وەك (ئایینی و پەروەردەیی) هاوکاردەبێت لە پێکهاتەی (سیستەمی رۆشنبیری) هەر کۆمەڵگایەك، ئینجا لە ئەنجامی گەلەکۆمەکێی سیستەمگەلی دیکەی وەکو (زانستی، ئابووری، سیاسی)، هەر هەموویان هاوکاردەبن لە پێکهێنانی سیستەمی کۆمەڵایەتی گشتی هەر کۆمەڵگایەك لە سەردەمێکی دیاریکراودا (موازان، ٢٠١٠، ١٤ – ٣٤)، وەك لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا ڕوونکراوەتەوە:

ڕەخنەگرانە و وردبینانە ژیان و بەرهەمی پۆلێك لە شاعیرانی کوردی تۆمارکردووە (فیضی بەگ، ١٩٨٣).

٢. کۆمەڵە شیعری شاعیرانی کورد، عەبدولکەریم هەکزی، سلێمانی، ١٩٣٨.

٣. گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەصرم، عەلی کەمال باپیر ئاغا، سلێمانی، ١٩٣٩.

٤. شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، ڕەفیق حیلمی، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٤١.

٥. مێژووی ئەدەبی کوردی، علاءالدین سجادی، بەغدا، ١٩٥٢.

دیارە کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی مامۆستا (سجادی) وەکو سەرتۆپی هەموو کارەکانی پێش خۆی دێت. لە ڕۆژگار و سەردەمی خۆیدا ڕووداوێکی مێژوویی گرنگ بووە لە بواری فەرهەنگ و ڕوناکبیری کوردیدا. ئەگەر بێت و لە ئێستادا و لەبەر ڕۆشنایی پێشکەوتنەکانی ئەدەب و زانستدا بە چاوێکی ڕەخنەگرانە و زانستی هەڵسەنگاندنی بۆ بکەین، ئەوا دەکرێت کۆمەڵێك سەرنج و تێبینی لەو بارەیەوە بخەینەڕوو، بەم شێوەیەی خوارەوە:

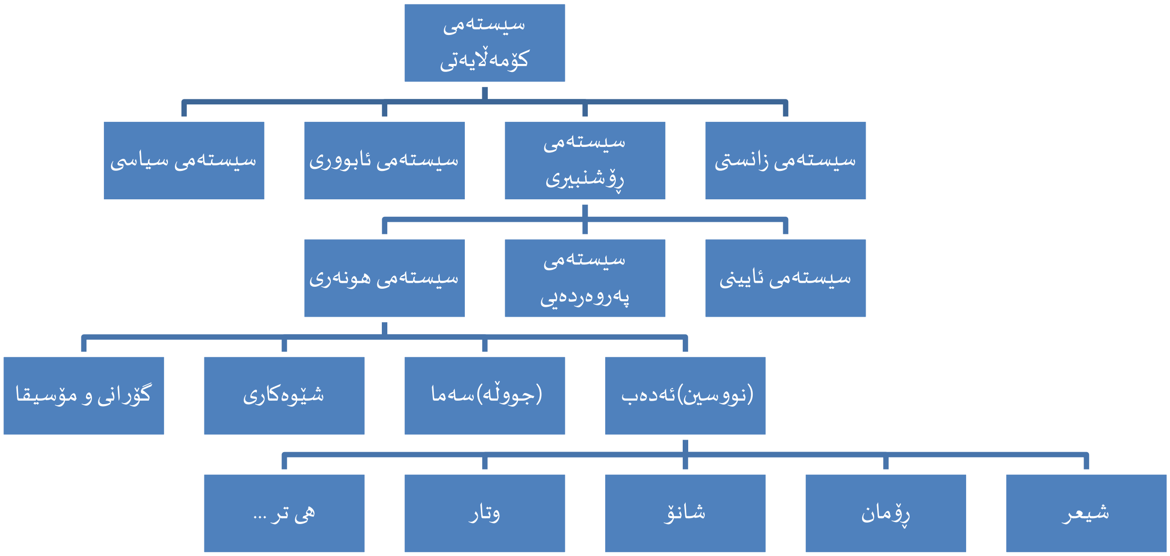

تەوەری دووەم

مێژوونووسی ئەدەبی کوردی، کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی مامۆستا (سجّادی) بە نموونە

مێژوونووسی ئەدەبی کوردی، وەك هەر لایەنێکی دیکەی ژیانی ڕوناکبیریمان، لەبەر هۆکارگەلێکی مێژوویی و سیاسی، درەنگ دەستی پێکردووە. دەشێت سەرەتاکانی سەدەی بیستەم وەکو دەستپێکی ڕێنیسانس و سەردەمی بووژانەوە لە ژیانی ڕوناکبیری کوردی لە بوارەکانی (ڕۆژنامەنووسی و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و ژانرە ئەدەبییەکان) بژمێردرێت. هەوڵەکانی مێژوونووسی ئەدەبی کوردی بە شێوەیەکی پێشکەوتوو بەم شێوەیە چەکەرەیکردووە:

١. لە سەرەتاوە کتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبان)ی زانای بەهرەمەند (ئەمین فەیزی بەگ / ١٨٦٠ – ١٩٢٨ز) دێت، کە لە ساڵی (١٩٢٠ز)دا لە ئەستەمبوڵ چاپ و بڵاوبووەتەوە. ئەمەیان بە هەوڵێکی تا ڕادەیەك پێشکەوتوو و پێگەیشتوو لەقەڵەم دەدرێت و تیایدا بە شێوەیەکی

- بەپێی ڕێبازێکی کۆن و تەقلیدی نووسراوەتەوە، ئەویش بە چاولێکەری لە هەندێك کتێب و شوێنەواری دێرینی عەرەب و عەجەم لە وێنەی (طبقات الشعراء، تذکرة الشعراء، گلزار شاعران، ... تاد) .
- لەنگەری بایەخدان لەم کتێبەدا، زیاتر خراوەتە سەر شیعر و شاعیرانی کورد. بەم کارەش بەشێکی گرنگ لە ئەدەبی کوردیدا فەرامۆشکراوە کە بریتییە لە هونەرەکانی پەخشان.
- بە شێوەیەکی دەستەبژێر و ئینتیقائی دەستەیەك لە شاعیرانی (کۆن و کلاسیك)ی کوردی هەڵبژاردووە، ئینجا بەپێی ڕێبازی ساڵنامە (لە کۆنەوە بۆ نوێ) ڕیزیکردوون. کە هەر جۆرێك لە ناتەبایی و نەگونجان لەنێوان قۆناغ و مۆرکی شیعرییاندا هەیە. بۆ نموونە هەر یەك لە (بابەتاهیر و مەولەوی) ناچنە ژێر چەتر و چوارچێوەی شیعری کلاسیکی کوردییەوە.
- ڕێبازێکی مێژوویی – وەسفیی لەمەڕ ژیان و بەرهەمی شیعری شاعیرەکان پەیڕەوکراوە. واتە، لە گۆشەنیگای میتۆد و ڕەخنەی

ئەدەبییەوە بۆ شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی بەرهەمی شاعیرەکان نەچووە.

- مێژووەکە زیاتر کۆکردنەوەی زانیارییە لەمەڕ ژیان و بەرهەمی ئەو شاعیرانە، کە بە زۆری لە دیوانە چاپکراوەکانیاندا بەدەستهاتوون، کە هەندێکیان تا ئێستاش ژیاننامەیان بە دروستی و بە تەواوی ساغ نەکراونەتەوە.
- کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی مامۆستا (سجادی) لە دوا شیکردنەوەدا، بریتییە لە کارێکی ئینسکلۆپیدیایی کەوا کۆمەڵێك زانست و زانیاری لە بوارەکانی (مێژوو، جوگرافیا، زمان، ئەدەب، کلتوور)ی کوردیدا بەسەر یەکدا کەڵەکەکراوە و خراوەتەڕوو، بەمەش بەشێکی کتێبەکە بووەتە زانیاری و ڕۆشنبیری گشتی، بە بێ ڕەچاوکردنی میتۆدێکی دیار و زانستی و گونجاو لە تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبی کوردیدا.
- دیارە ئەم سەرنج و بۆچوونانەی سەرەوە بەسەر هەموو ئەو کتێب و بەرهەمانەدا تەتبیقدەبێت کە لە ماوەی پەنجا ساڵی دواتردا و لەژێر ناونیشانی مێژووی ئەدەبی کوردیدا چاپ و بڵاوبوونەتەوە، لە نموونەی (مێژووی وێژەی کوردی)ی سیدق بۆرەکەیی، (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی دکتۆر مارف خەزنەدار، (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، دەبێت بگوترێت کەوا ئەم بەرهەمانە شاکاری ڕۆشنبیری کوردین و دنیایەك لە سامان و زەخیرەی چاك و نایابیان لەمەڕ مێژووی ئەدەبی کوردیدا گرتووەتەخۆ، کە ناتوانرێت هەرگیز دەستبەرداریان بین، چونکە بناغەیەکیان دارشتووە کە دەشێت بە شێوەیەکی زانستی مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت و مێژووی ئەدەبی کوردیمانی بە شێوەیەکی دروست و گونجاو لەسەریان بنیاتبنرێت. بەڵام ناشێت چاو لەو ڕاستییەش بپۆشین کە هەموو ئەم بەرهەمانە لە هەڵبژاردنی ڕێبازی گونجاو و زانستی بە مەبەستی نووسینەوە و تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبی کوردیماندا، سەرکەوتوو نەبوون.

میتۆدی لێکۆڵینەوەکە

بۆ میتۆدی لێکۆڵینەوەکەمان چەند میتۆدێکمان بەکارهێناوە و پشتمانبەستووە بە شیکردنەوەی شوێنی و شیکردنەوەی وەسفی و میتۆدی مێژوویی.

تەوەری سێیەم

میتۆدی زانستی و دروست و گونجاو بۆ نووسینەوە و تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبی کوردی

ئەدەبی کوردی نووسراو لە پێشینە و مێژووی هەزار ساڵەی خۆیدا، لە چەند قۆناغ و قوتابخانەی جیاوازی دوور لە یەك و دابڕاو پێکهاتووە. هەر قۆناغێك وەکو دورگەیەکی دوور و لێك دابڕاو لە باری مێژوویی و جوگرافی و دیالێکت و زمانی شیعری تایبەتمەندی ئەدەبی و هونەرییەوە، لە زەمین و زەمانێکی تایبەتدا پەیدابووە و سەری هەڵداوە. ئەم قۆناغ و قوتابخانە ئەدەبییانە ئەگەرچی دوور و لێك دابڕاو و هیچ یەکێکیان لەسەر بناغە و وەکو درێژەپێدەری قۆناغ و قوتابخانەکەی پێش خۆی دانەمەزراوە، بەڵام بە هەموویان ئەڵقەکانی مێژووی ئەدەبیی یەك گەل و نەتەوە پێکدەهێنن، کە ئەویش مێژووی ئەدەبیی نەتەوەی کوردە لە کۆنەوە بگرە تا بەڕۆژگاری ئەمڕۆمان ڕادەگات.

لێرەدا ئێمە بە گوێرەی خوێندنەوەمان بۆ سروشتی سەرهەڵدان و گەشەکردن و بەرەوپێشچوونی ئەدەبی کوردی، کە شیعر پشکی هەرە زۆرەکەیەتی، بە گوێرەی ڕەوتی مێژوویی زەمانە، مێژووی ئەدەبی کوردیمان بەم شێوەیە قۆناغبەندی دەکەین:

١. **قۆناغی ئەدەبی کۆنی کوردی:** ئەمە قۆناغی یەکەم و دەستپێکی ئەدەبی کوردییە کەوا مۆرکێکی بێگەرد و خۆماڵی و ڕەسەنی هەبووە و لە کاریگەرییەکانی ئەدەب و ڕۆشنبیری و شارستانییەتی (عەرەبی و ئیسلامی) بەدوور بووە. ئەم قۆناغە لە دوو لق پێکدێت:

أ. **قوتابخانەی ئەدەبیاتی کوردیی باشوور (لەکی و لوڕی و کەلهوڕی)**، کە لە کۆتاییەکانی هەزارەی یەکەمی زاینییەوە دەستپێدەکات. نموونەی بەرچاوی ئەم قوتابخانەیە، بریتییە لە دوو بەیتییەکانی بابە تاهیر و پور فەرەیدون و خەڵکانی تر.

ب. **قوتابخانەی ئەدەبیاتی یارسان و گۆران**، کە دیارترین دەرکەوتەیان لە سروودەکانی ئایینی یارسانەوە خۆی دەنوێنێت لە نموونەی (کەلامی یارسان و کتێبی سەرەنجام)، لە سەدەی دوانزەهەمی زاینی تۆمارکراون، لە دوای ئەویش شاعیرانی کوردی ناوچەی گۆران زەمین لە (مەلا پەرێشان)ەوە بیگرە لە سەدەی سیانزە ز چاوردەی زاینییەوە تا بە (ڕەنجووری) و (شاعیرانی هەورامان)یش ڕادەگات.

٢. **قۆناغی ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی:** ئەم قۆناغە لە ناوەڕاستی سەدەی شانزەهەمەوە و لەژێر تاوی فەرهەنگ و ڕۆشنبیری و شارستانییەتی عەرەبی و ئیسلامییەوە سەری هەڵداوە. (مەبەست لە کاریگەری ڕۆشنبیری و ئەدەبیاتی عەرەبی و فارسی و تورکییە). ئەم قۆناغە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا دوو دەورەی بەخۆیەوە بینیوە:

أ. **قوتابخانەی ئەدەبی کرمانجی (کوردی باکوور)**، لە (مەلای جزیری)یەوە دەستپێدەکات بۆ (خانی، پرتەو بەگی هەکاری، ئیسماعیل بایەزیدی... تاد)، واتە لە (١٦٠٠)ی زاینییەوە تاوەکو سەرەتاکانی سەدەی بیست درێژەی هەبووە.

ب. **قۆناغی ئەدەبی بابانی (کوردی ناوەڕاست)**، لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەمەوە دەستپێدەکات تاوەکو دەستپێکی سەدەی بیست. (نالی، سالم، کوردی، نەفعی، مەلا وەسمان... تاد) بەرەی یەکەم و پێشەنگی شاعیرانی ئەم قوتابخانەیە پێکدەهێنن.

٣. قوتابخانەی ئەدەبیاتی نوێی کوردی: ئەمەشیان بریتییە لە دوو شەپۆلی نوێگەری لە ئەدەبیاتی کوردیدا بەم شێوەیە:

أ. شەپۆلی یەکەمی نوێگەری، لە سەرەتای سەدەی بیستەم و لە ئەستەمۆڵ دوابەدوای جوڵانەوەی نوێگەری لە ئەدەبی تورکیدا سەری هەڵداوە، بەرەی یەکەمی شاعیرانی پێشەنگی نوێگەری بریتین لە (عبدالرحیم ڕەحمی هەکاری، قازی زادە مستەفا شەوقی، پیرەمێرد و خەلیل خەیاڵی).

ب. شەپۆلی دووەمی نوێگەری، لە باشووری کوردستان و لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا، ئەویش هەر بە پێڕەوی لە ئەدەبیاتی نوێی تورکی، لەسەر دەستی بەرەی دووەمی نوێگەری لە باشووری کوردستان لە وێنەی (شێخ نووری شێخ ساڵح و ڕەشید نەجیب و پیرەمێرد و عبدالرحمن بەگی نفوس و گۆران)دا چەکەریکردووە و تاوەکو چارەگی سێیەمی سەدەی بیستی درێژە دەکێشێت.

٤. قۆناغی ئەدەبییاتی هاوچەرخی کوردی: ئەمە قۆناغی نوێگەری دووەم لە ئەدەبیاتی کوردیدا و هاوشانی بزووتنەوەی نوێگەری لە ئەدەبیاتی گەلانی ناوچەکە بە تایبەت (ئەدەبیاتی عەرەبی و فارسی) لە چارەگی کۆتایی سەدەی بیستەمدا، دەستپێدەکات. گرنگترین سیما و دەرکەوتەی ئەم قۆناغە ئەدەبییە خۆی لە سەرهەڵدان و گەشەسەندنی (بزووتنەوەی روانگە – ١٩٧٠)دا دەبینێتەوە .

٥. قۆناغی ئەدەبیاتی کوردی سەردەم: دوابەدوای گۆڕانکارییە گرنگەکانی جیهان (هەرەسهێنانی بلۆکی شوورەوی) لەلایەك و ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٩١ز) و کرانەوەی دەرگاکانی ئەوروپا بە ڕووی خەڵکی کوردستاندا لە لایەکی دیکەوە، ئینجا چەکەرکردن و هاتنەناوەوەی شەپۆلە ئەدەبییەکانی سەر بە ڕێبازی پۆست مۆدێرنیزم، لە وێنەی سیمبولیزم و سوریالیزم و دادابیزم و ناتورالیزم... ، ئەدەبیاتی کوردی لە دوو قۆڵەوە پێ دەنێتەوە قۆناغێکی تازەوە کەوا خۆی لەو تەوژم و شەپۆلە ئەدەبییە نوێخوازانەدا دەبینێتەوە کەوا لە دەڤەرەکانی سۆران و بادیناندا هاتوونەتە ئاراوە، بەم شێوەیە:

أ. قۆڵی یەکەم: بریتییە لەو شەپۆلە ئەدەبییە نوێباو و نوێخوازانەی لە دەڤەری سۆراندا پەیدابوون، لە وێنەی شەپۆلە ئەدەبییەکانی (تەڵیعییەکان، پرۆژە، وێران، زناك، بزووتنەوەی ئەدەبی تەغریبی).

ب. قۆڵی دووەم: شەپۆلە ئەدەبییە نوێخوازەکانی بادینان دەگرێتە خۆی لە وێنەی (گروپی نوێخوازی ئاکرێ، بزوتنەوەی نوێخوازی گۆڤاری پەیڤ، بزووتنەوەی ئەدەبی هەروهەر نوێکرن... تاد).

ئەم پێڕەو و دابەشکردنەی لەم تەوەرەدا خستوومانەتەڕوو بیر و بۆچوون و پێشنیازی ئێمەیە لە شێوەی نەخشە ڕێگایەك بۆ ڕێباز و میتۆدی قۆناغبەندی و قوتابخانەکانی ئەدەبی کوردی لە ڕووی مێژوویەوە لە ڕەوتی پەرەسەندن و پێشکەوتنیدا خراوەتەڕوو، کەوا لە پێشینەی دێرین و مێژوویی و سروشتی ئەدەبیاتی کوردی خۆیەوە هەڵهێنجراوە و ئێمە لە ڕووی زانستی و واقیعی مێژووییەوە بە ڕاست و دروست و گونجاوترین ڕێباز و میتۆدی دەزانین.

ئەنجام و ڕاسپاردەکان

١. مێژوونووسی ئەدەبی بە شێوەیەکی گشتی کۆمەڵێك ڕێباز و میتۆدی جیاوازی هەیە و بۆ هەر گەل و نەتەوەیەك ڕێباز و میتۆدی تایبەتی خۆی هەیە بۆ نووسین و تۆمارکردنی مێژووی ئەدەبیاتەکەی، هەڵبەتە مەسەلەی مێژوونووسی ئەدەبی کوردیش پێویستی بە ڕێباز و میتۆدێکی تایبەت هەیە کەوا لەگەڵ سروشت و کرۆکی گەشەسەندنی ئەدەبەکەیدا بگونجێت.

٢. ئەو هەوڵانەی تاوەکو ئەمڕۆ بە مەبەستی مێژوونووسی ئەدەبی کوردی خراونەتەروو بە هەوڵە ناوادارەکەی مامۆستا (سجادی)یشەوە، بە ڕێچکە و ڕێبازێکی گونجاو و زانستی و دروستدا نەڕۆیشتوون، لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵی کۆششی گرنگ و بایەخدارن.

٣. پێویستە هەوڵەکانی نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی دروست و گونجاو و زانستی ئەوتۆ بێت کە ڕەنگدانەوەی سروشتی پەیدابوون و پەرەسەندنی ئەدەبەکە خۆی بێت. لەم ڕووەوە ئێمە دابەشبوونی مێژوویی ئەدەبی کوردی بۆ چەند قۆناغ و قوتابخانەیەك بە دروست و گونجاو دەزانین کە لەم توێژینەوەیەدا خراوەتەڕوو.

سەرچاوەکان

أ. بە زمانی کوردی

١. باپیر ئاغا، عەلی کەمال، ١٩٣٩، گڵدەستەی شعرای هاوعصرم، سلێمانی.
٢. حیلمی، ڕەفیق، ١٩٤١، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا.
٣. خەزنەدار، مارف، (د.)، ٢٠٠١ – ٢٠٠٦، مێژووی ئەدەبی کوردی، ٧ بەرگ، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٤. سجادی، عەلاءالدین، ١٩٧١، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا.
٥. فیضی بەگ، ئەمین، ١٩٨٣، ئەنجومەنی ئەدیبان، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا.
٦. هەکزی، عەبدولکەریم، ١٩٣٨، کۆمەڵە شیعری شاعیرانی کورد، سلێمانی.

ب. بە زمانی عەرەبی

٧. التكريتي، جميل نصيف، (د.)، ١٩٩٠، المذاهب الادبية، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
٨. ضيف، شوقي، (د.)، ١٩٦٠، الفن و مذاهبه في الشعر العربي، دار المعارف، ط٩، القاهرة.
٩. ضيف، شوقي، (د.)، ١٩٨٠، الفن و مذاهبه في النثر العربي، دار المعارف، ط٥، القاهرة.
١٠. عدد من البحثين السوفييت، ١٩٨٠، نظرية الادب، ترجمة: د. جميل نصيف التكريتي، وزارة الثقافة، بغداد.
١١. الفاخوري، حنا، ١٩٥٣، تاريخ الادب العربي، بيروت، لبنان.
١٢. موازان، كليمان، ٢٠١٠، ما التاريخ الادبي؟، ترجمة: د. حسن الطالب، دار الكتاب الجديد، بنغازي.

ملخص البحث

الاستاذ (علاءالدين سجّادي) و مذهبه في كتابة التأريخ الادبي

مسألة تشخيص و تعيين المراحل التاريخية لنشأة و تغيير و التطور الادبي بصورة علمية صحيحة و صائبة هي من أولى مستلزمات كتابة و تدوين التاريخ الادبي لكل شعب و لكل أمة. لذا نرى بأن هناك مذاهب و مناهج مختلفة فيما يخص تدوين و كتابة تاريخ للادب. فعلى سبيل المثال نرى مؤرخي تاريخ الادب العربي يتبعون مراحل التغيير و التحول للدولة العربية و

الاسلاميةعبر التاريخ ليعيين المراحل و العصور المختلفة لتاريخ الادب العربي. فيما يتبع مؤرخوا الادب الفارسي خطى المراحل و الادوار الاسلوبي لتعيين و تدوين عصور الادب الفارسي. أما الاوربيون فقد دأبوا على تدوين مراحل التطور التاريخية للاداب الاوربية بحسب المدارس و المذاهب الادبية. و فيما يتعلق بالادب الكوردي فهناك محاولات حثيثة خلال المائة عام الماضية في مجال كتابة تاريخ الادب الكوردي، و كتاب (تاريخ الادب الكوردي) للاستاذ سجّادي هي احدى أهم تلك المحاولات، ولكنها كلها تعتبر محاولات شخصية و فردية في أحسن الاحوال دون أن ترتقي الى جهود و محاولات ممنهجة علمية صحيحة و صائبة بما ينسجم مع طبيعة المراحل التطورية للادب الكوردي منذ نشأتها وصولا الى المرحلة الحديثة و المعاصرة.

هذه الدراسة تبحث في مناهج و طرق تدوين التاريخ الادبي و تتعرض الى كتاب الاستاذ سجّادي المذكور اعلاه كنموذج لمحاولات تدوين تاريخ الادب الكوردي، فيما يبحث الفصل الاخير في مسألة اتباع منهج علمي متكامل ملائم و صحيح في المستقبل لكتابة و تدوين المراحل التاريخية المختلفة لتاريخ الادب الكوردي.

الكلمات المفتاحية: علم الادب، التاريخ الادبي، تاريخ الادب الكوردي، الاستاذ سجّادي، المنهج العلمي لكتابة تاريخ الادب الكوردي

Abstract

Mr. Sajjadi & his method in Historical Literature

In general, literary historian needs to be classified & staged properly to reflect the contemporary, the stages of the arising out, changes and the development of national literary of each nation. Each of the nearby and worldwide nations has taken a specific method to write and record their national literary which reflects the development of their national literature. For example, the historians of the Arabian literature have staged the history of the Arabian literature in a way to correspond exactly with the stages of the political and social history of the Islamic Arabian State. Whereas the historians of the Persian literature have taken a specific method of their own according to the turn and the formal schools. In the other hand, the historians of the European literature have recorded the history of the European nations according to the literary schools and methods. Regarding Kurdish historical literature, there have been several individual attempts in the last hundred years. The history of Kurdish literature of Mr. Sajjadi is a prominent and prosperous one in this regard. But despite all these important individual attempts, so far, our literary historians have not applied the methods, classifications, and the proper and scientific stages. This thesis is an attempt to research and evaluate the attempts taken in this regard. Also, it focuses on a suitable and correct method to record our Kurdish historical literature.

Keywords: literature, historical literature, history of Kurdish literature, Mr. Sajjadi, scientific method of history of Kurdish literature.